

Lunds äldre gåvobok: om människorna i domkyrkan och i staden av Per Stobaeus

Text © Per Stobaeus

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.353.c833>

Ingår i antologin:

Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken): studier och faksimilutgåva

Redaktör: Eva Nilsson Nylander

eISBN: 978-91-985432-7-8

ISBN: 978-91-7874-181-6

Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund. Ny följd. 10

ISSN: 0348-4572

Utgivare: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

Verket är publicerat med öppen tillgång i elektronisk form 2026, ursprungligt publiceringsår 2014.

Per Stobaeus

Lunds äldre gåvobok – om människorna i domkyrkan och i staden

LIBER DATICUS LUNDENSIS VETUSTIOR, Lunds äldre gåvobok (i fortsättningen: LDV), ingår i den skatt av 1100-talshandskrifter som tillhört Lunds domkyrka. Den är därmed en av de äldsta kyrkliga handskrifterna som bevarats i Norden, men är märklig också på så sätt att den har varit i bruk under flera hundra år, ända in på 1400-talet. Boksidorna bär tydliga spår av den dagliga användningen i domkyrkan. De är smutsiga och trasiga och utrymmet har på vissa ställen utnyttjats intill bristningsgränsen. De många tillagda notiserna gör ett rörigt intryck.

LDV är till sin kärna ett martyrologium, med helgonlegender, som lästes i gudstjänsten. I den kalendariskt upplagda handskriften har domkyrkans präster efter hand skrivit till kortare eller längre notiser om avlidna personer, som de skulle be för, och ofta även antecknat gåvor som dessa personer skänkt till kyrkan. Martyrologier av det här utökade slaget fanns på många håll i Europa.¹

LDV levandegör för oss en tid som i många avseenden var olik vår egen. Domkyrkan står kvar än i dag, men nästan alla andra hus som fanns i Lund när handskriften kom till är sedan länge borta. Vid första anblicken är det katalogartade innehållet torrt och föga intresseväckande, men när man granskar det närmare, ser man framför sig miljön där LDV skrevs – medeltidens Lund med den helt dominerande domkyrkan, men också människorna som befolkade staden, från ärkebiskopen själv till vanliga borgare. Man får små glimtar av stadsbilden, t.ex. när det står om lundaborgaren Olavus, kallad Styreman, som år 1315 skänkte domkyrkan en gård på Bredgatan med tillhörande badstuga.² Intäkterna från badet skulle bekosta själamässor för honom, och en del skulle gå till stadens tiggare och till domkyrkans byggnadskassa. Hans son kaniken Nicholaus Olavi skänkte 1337 en bod i torgets östra del till domkapitlet.³ Boden kallades Bulbat, vilket jag tolkar som bulbod, d.v.s. ett trähus sammanfogat av stora plankor. Byggnaden var väl inte särskilt värdefull i sig, men läget gjorde egendomen inkomstbringande för kyrkan, om den arrenderades

¹ Wollasch 1993.

² LDV fol. 62r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 152f.

ut till någon med lönsam verksamhet. Nicholaus hade säkert ärvt boden från sin far.

Handskriften tar också med oss på utflykter till stadens närmaste omgivning, till Allhelgonaklostret (platsen för det nuvarande Universitetsbiblioteket), Södra Sandby, Vallkärra, Burlöv, Uppåkra, Hjärup, Knästorp och till den slätt vid Lund där Skånes landsting brukade hållas, men även till andra delar av Skåne. Dalby kloster, Bosjökloster och Övedskloster hade alla täta kontakter med stiftsstadens och domkyrkan. De övriga delarna av Danmark är också företrädade, men nämns inte så ofta som man kunde vänta sig. En notis från 1100-talet omtalar att en domprost i Slesvig avlidit och påminner om att även Sönderjylland vid gränsen till det Tyskromerska riket hörde till den danska kyrkoprovinns, vars överhuvud var ärkebiskopen av Lund.⁴ På flera ställen i LDV nämns kungliga välgörare med vördnad. Orter utanför Danmark är mer sällsynta. Sverige läser man inte mycket om, förutom att lundaärkebiskopen bär titeln Sveriges primas.⁵ Lagmannen i det till Skåne gränsande Varend blir ihågkommen i en notis från 1200-talet för att han hade skänkt kanikerna en gåva.⁶ En broder i Roma kloster på Gotland omtalas i en kort notis.⁷ I en annan nämns Brigida, som hade varit gift med den svenske jarlen Birger Brosa och dog 1209 som nunna i Riseberga kloster i Närke.⁸

Varför uppträder alla de här människorna i LDV? I denna handskrift har man antecknat de avlidna kanikerna, d.v.s. domkyrkans klerker, och kaniksamfundets bortgångna vänner och välgörare. Personernas namn skrevs in, oftast vid deras dödsdatum, varefter man brukade be för dem varje år på detta datum. I LDV kallas denna årsdag för *anniversarium*, ett ord som också kan syfta på de gudstjänster som hölls för den döde på årsdagen: mäsas och vigilier (tideböner för den döde). På åtskilliga ställen anges endast namnet och vad personen ifråga hade varit i sitt liv: präst eller lekman, munk eller nunna. Särskilt notiserna från 1100-talet är så korta. Benämningen *Liber daticus*, ”gåvobok”, kommer av att man så småningom började anteckna de gåvor som fromma skänkte till kyrkan. Genom gåvorna bekostades själamässor och böner som var tänkta att pågå för all framtid.⁹ Dessa människor, som var mer utsatta för sjukdomar och våld än vi, var ständigt medvetna om livets korthet – att inget är vissare än döden och inget ovissare än dödsstunden, som det heter i en ofta upprepade men sann sentens. När man stod på gravens brant var det allra senast tid att se om sitt hus och tänka på den tillvaro som väntade efter döden. Även högt uppsatta prästmän bekände att de var syndare liksom andra. De hade gått klädda i dyrbara kläder under jordelivet och deras kvarlevor skulle kanske ikläddas ämbetsdräkt innan de lades i graven, men själen kunde inte ta med sig jordiska rikedomar efter döden. Det gällde därför att använda rikedomarna till något gott innan den obevekliga döden nalkades. Att skänka till kyrkan räknades som en god gärning i sig, och dessutom kunde gåvan försörja präster som bad för givaren efter hans död. Sådana gåvor till kyrkan

3 LDV fol. 136v; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 316.

4 LDV fol. 26r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 49.

5 Ärkebiskopen av Lund var primas över Sverige, vilket innebar att ärkebiskopen av Uppsala skulle hämta sitt pallium (tecknet på den ärkebiskopliga värdigheten) hos honom. Lundaärkebiskopen kunde också i egenskap av Sveriges primas ingripa i kyrkopolitiska angelägenheter i Sverige, men efter Anders Sunesens död 1228 förlorade titeln mycket av sin betydelse. Inger 1961, s. 306–338.

6 LDV fol. 103r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 252.

7 LDV fol. 40r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 89. Brodern i Roma kloster kallas *conversus* – ett ord som kan beteckna en vanlig cisterciensisk ’lekbroder’ men i detta fall kanske har en annan innebörd. I LDV finns exempel på att såväl präster som lekmän kallas *conversus*: LDV, fol. 73r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 174: *Item obiit Esquillus, presbiter, sancte Crucis ecclesie conversus*. LDV, fol. 53v; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 131: *Item obiit Aggi, laicus, Dalbuensis conversus*. I medeltidslatinet kunde ordet *conversus* bl.a. avse en person som avlagt munklöften i vuxen ålder (till skillnad från en *oblatus*, som blivit överlämnad till klostret som barn) och i vissa fall särskilt syfta på en lekman eller präst som vid livets slut inträtt i klostret som munk. Niermeyer 2002, s. 356; Huyghebaert, s. 18. Det förefaller osannolikt att kanikerna i Lund skulle ha upptagit en vanlig lekbroder på Gotland i LDV. Tack till Michael H. Gelting, Sven-Erik Pernler och Stephan Borgehammar, som uppmärksammat mig på detta.

8 LDV fol. 110r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 269.

9 Beträffande gåvorna till Lunds domkyrka under medeltiden se Axel-Nilsson 1989.

ackumulerades under medeltidens lopp och fick ej avyttras. Gåvorna var förbundna med utförliga anvisningar om hur de skulle användas – de utgjorde grunden för s.k. altarstiftelser. Själamässor skulle läsas, allmosor skulle utdelas. Det var mycket viktigt att allt skedde enligt föreskrifterna. Den som upprättade testamente såg till att kanikerna och vikarierna i domkyrkan fick skälig lön, så att de verkligen höll de gudstjänster som skulle hållas. Rikedom vid denna tid bestod framför allt i jord. Även de som inte brukade jorden med egna händer fick sin lön i form av avkastning från gårdar. Därav kommer det sig att så många ortnamn antecknats i LDV.

Ju längre tiden skred desto längre blev listan på de personer för vilka mässor skulle läsas till evig tid och desto mer invecklat blev det att följa alla bestämmelser. En del föll säkert i glömska. I handskriften nämns ett trettiotal av de altaren som fanns i domkyrkan. Varje altare hade sina donationer och föreskrifter. Vi får tänka oss en helt annan interiör i domkyrkan än dagens avskalade arkitektur (se Thomas Rydéns artikel härom i denna bok). Överallt såg man altaren, helgonbilder och föremål som användes i gudstjänsten. Mässor och tideböner lästes och sjöngs oupphörligen, och allt detta tänktes komma både levande och döda till gagn. Ärkebiskop Esger varnar i ett brev 1313 för att människor löper stor fara till både själ och kropp om inte gudstjänsten i domkyrkan hålls vid makt.¹⁰

Systemet kan vara svårt för oss att begripa. Det kan verka som om människorna velat köpa sig frälsning. Men här gäller att sätta sig in i tidens tänkesätt och försöka förstå det. Ofta skänkte man gåvor för att domkyrkans klerker skulle be inte bara för en själv utan också för ens föräldrar och andra närstående samt för alla kristna själar. På så sätt påmindes man ständigt om gemenskapen och det ömsesidiga beroendet mellan döda och levande. Utan dessa människors gåvor hade vi för övrigt inte kunnat glädja oss åt den underbara domkyrkan i Lund, som alltså utgör ett av Nordens skönaste byggnadsverk. Dess bastanta murar minner om dem som byggde ett hus för en gudstjänst som skulle vara ända fram till den yttersta dagen.

Låt oss granska några av handskriftens anteckningar närmare och se, vad de kan berätta om människorna och tiden. Först en notis om en frälseman som avled 1274:

Den 4 februari dog Peter Ebbesen, salig i åminnelse, en frälseman med stor fromhet, som förutom sina andra fromhetsgärningar skänkte följande egendomar till försörjning av vin och oblater i kyrkorna i Lunds stift: Farstorp med alla sina egendomar, rörliga och fasta, och med fem landbogårdar samt en landbogård i Ålstorp, vidare nio fjärdingar jord i Håstenslöv, samt en välbyggd gård i Åkarp med kvarn och sex landbogårdar. Av inkomsterna från ovannämnda egendomar tas fyra mark penningar till firandet av hans anniversarium varje år, på följande sätt: först två öre till offergåva, tre mark till de residerande kaniker som deltar i vigilier och mässa, två öre till vikarierna och en halv mark till de fattiga skolynglingar som tjänstgör i koret.¹¹

Frälset och kyrkan var de stora jordägarna i Skåne. Genom givmilda medlemmar av frälset överfördes allt fler egendomar till kyrkan. Men dessa

¹⁰ DD 2:7, nr 6.

¹¹ *Obiit pie recordacionis Petrus Æbbæ sun, homo nobilis magneque devocionis, qui inter cetera pietatis sue opera dedit ad procurandum vinum et oblatas in ecclesiis Lundensis diocesis has possessiones: Phathærsthorp cum omnibus bonis, mobilibus et immobilibus, habens quinque colonias, et unam coloniam in Alsthorp, item novem quadrantes terre in Hastælef, item unam mansionem bene instructam in Åkæthorp cum molendino et sex coloniis. Item de redditibus bonorum supradictorum deducantur IIII marche denariorum ad anniversarium suum tenendum omni anno tali modo, primo ad offerendum II ore, canonicis residentibus, qui vigiliis et misse interfuerint, III marce, vicariis II ore, pauperibus scholaribus chorum frequentantibus dimidia marca. LDV fol. 19r; Libri memoriales capituli Lundensis, s. 27 f.*

egendomar gick ändå inte helt förlorade för frälset, eftersom många frälsemän trädde i kyrkans tjänst och blev präster, t.ex. kaniker. Kanikerna var domkyrkans ordinarie präster. I LDV kallas de ofta för "bröderna", *fratres*. Vissa av dem residerade i Lund, andra bodde på annan ort och var mer sällan i stiftsstad. Kanikerna hade oftast sitt ursprung inom frälse eller borgerskap. Många hade utbildats vid något utländskt universitet, t.ex. Paris eller Prag. En kanik, som var verksam vid samma tid som den nämnde Peter Ebbesen, beskrivs på följande sätt i LDV: "I år 1260 efter Herrens födelse, den 21 maj, dog magister Kanutus, kanik på denna plats, son till Petrus och Anna i Hunneberga, en man med fast och sunt sinne, som var välutbildad ej blott i logik och naturvetenskap utan också i såväl kanonisk som civil rätt..."¹² Lundakanikerna tillhörde kort sagt Danmarks intellektuella elit. De utgjorde domkapitlet, som valde ärkebiskop och hade ansvar för ledningen av domkyrkans gudstjänster och utbildningen av prästkandidater – de skolynglingar eller skolarer som nämns i notisen ovan. Kanikerna hade även en juridisk funktion. En regel för kanikernas liv finns nedtecknad i 1100-talshandskriften *Necrologium Lundense*, och bröderna är här organiserade i en kommunitet med inte bara gemensam bön utan också gemensamma måltider.¹³ Man anser dock att kanikerna redan under 1100-talets lopp blev sekulärpräster, vilket innebar att de övergav regeln och hade sina separata hushåll i kanikresidensen ute i staden. Varje kanik fick inkomster från sitt särskilda prebende och från altarstiftelserna i domkyrkan. De ekonomiska villkoren var skiftande, men som helhet betraktat blev domkapitlet alltmer förmöget, och kanikerna kan ses som en andlig motsvarighet till det världsliga frälset. Kanikerna var själva de största donatorerna till domkapitlet under medeltiden. Många kaniker skänkte gårdar eller tomter som de förvärvat genom köp, arv eller byte.¹⁴

I spetsen för domkapitlet stod fyra prelater: domprosten, dekanen, ärkedjåknen och kantorn. En domprost i Lund gav före sin död följande anvisningar om hur hans kvarlåtenskap skulle användas:

¹² *Anno ab incarnatione domini M.^oCC.^oLX.^o kalendas Junii XII obiit magister Kanutus, hujus loci canonicus, filius quondam Petri et Anne de Hunabiargh, vir constantis et fortis animi, qui non solum in logycalibus et scientia naturali verum etiam in utroque jure, tam canonico quam civili, competenter eruditus.* LDV fol. 53r; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 129f.

¹³ Se översättning av Ciardi 2003.

¹⁴ André 1984, s. 40f.

¹⁵ För en annan tolkning av uttrycket *tabulam depictam* (här översatt "ett målat bord") se Axel-Nilsson 1989, s. 36.

¹⁶ Skötning = att i laga former bekräfta eller stadfästa överlåtelse av egendom, ursprungligen genom att symboliskt lägga en handfull jord i mottagarens sköte, d.v.s. en flik av hans mantel eller kappa.

¹⁷ Predikarbröder = dominikaner. Minoriter = franciskaner. Dominikanerna kom till Lund 1222 och franciskanerna 1238.

I Herrens år 1306 den 8 juli dog salig i åminnelse herr Andreas, prost i Lund, som till minne av sig lämnade till Lunds domkyrkas byggnadskassa en gård belägen i övre Malmö med rörlig och fast egendom och alla inventarier, en förgylld kalk, ett passionarium, tre kistor, en tapet och ett målat bord, som relikier kan placeras på vid stora fester.¹⁵ Till syndernas förlåtelse för sig och sina föräldrar donerade han också och överlämnade genom skötning¹⁶ några egendomar till det altare som byggts i S:t Laurentius kyrka och inför vilket han vilar, till ära åt den Allsmäktige Guden och den allra saligaste Jungfrun Maria Guds moder och den helige aposteln Andreas. Beträffande den årliga avkastningen eller inkomsten, som tillfaller nämnda altare, har han förordnat att fem mark penningar därav varje år helt skall användas till förmerandet av offergåvorna och allmosorna och troget förvaltas på följande sätt: På dagen för hans anniversarium skall av två och en halv mark penningar ges en mark åt kanikerna, som deltar i vigilier och mässa, och två öre åt vikarierna, som deltar i nämnda vigilier och mässa; till offer ges en halv mark penningar; till fisk åt predikarbröderna ges samma dag ett öre penningar och detsamma till minoritbröderna,¹⁷ och om något blir över utbetalas det till de fattiga skolynglingarna. Av

återstående två och en halv mark penningar skall varje år på dagen efter hans anniversarium – om det inte är en söndag eller annan festdag, vid vilket tillfälle det flyttas till följande dag – anniversarium hållas vid högaltaret i koret med vigilier för hans far, mor, bror, syster, hans släktingar och familj, och beträffande alla utdelningar vill han att det tillgår på samma sätt som vid hans eget ovannämnda anniversarium. Av övriga ovannämnda inkomster, som tillfaller altaret, förordnar han att en turnos eller fyra sterlingar varje år skall deponeras i sakristian och genom prostens försorg och efter hans bedömning reserveras till renovering av böcker och kläder och till det nämnda altarets prydnad.¹⁸

Den jordiska rikedomens är påtaglig i denna notis i LDV. Domprosten var tämligen förmögen och domkyrkan blev genom hans testamente ännu rikare än vad den redan var. Men rikedomarna helgades genom det fromma ändamålet. Det himmelska och det jordiska blandas på ett sätt som är ovant för oss, men var typiskt för medeltiden, då det materiella – byggnader och föremål – och även samhällsstrukturer var laddade med andlig innebörd i långt högre grad än nu. I bästa fall ledde detta till att det himmelska genomlyste vardagen, i sämsta fall medförde det att kyrkliga dignitärer missbrukade sin andliga roll och auktoritet.

I anvisningarna i LDV anar vi att prostens jordiska kvarlevor skall få en ståndsmässig och ståtlig gravplats tillsammans med andra prelaters gravvårdar. Han kommer att vila invid det altare där själamässor skall läsas för honom av hans ämbetsbröder, vilka fortsätter den gudstjänst han själv deltagit i under sin tid i domkyrkan. Det är knappast en tillfällighet att han gravsätts vid det altare som är invigt till ära åt aposteln som bär hans eget namn Andreas. Domprosten har på allt sätt sört för att de efterkommande skall komma ihåg honom och sin plikt mot honom.

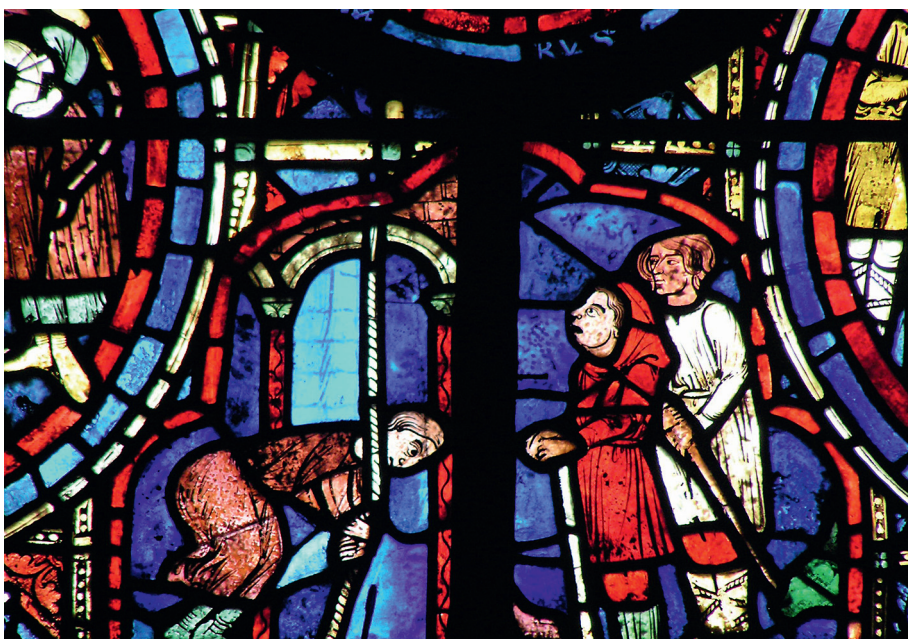
Kyrkans makt och frihet upprätthålls med hjälp av timliga egendomar, och därför är det i sin ordning att kyrkans ledare lever som herremän, om de bara använder rikedomarna i kyrkans tjänst. Men de frommaste finns bland dem som lever i fattigdom och själva valt att leva fattigt. Domprosten glömmer inte att tiggarebröderna och skolynglingarna skall ha sina allmosor. Han tänker också på att ge en summa till reparation av gudstjänstböckerna, som var en viktig del av domkyrkans klenoder. En bok som användes särskilt ofta och blev mycket sliten var LDV. På många ställen har stora revor i pergamentet måst lagas med sytråd. Kanske bekostades en del av lagningarna med just prostens pengar?

Låt oss se på en annan notis om en kanik i Lund:

I Herrens år 1309 dog herr Kanutus, som var präst och kanik på denna plats. Till botemedel för sin själ överlät han till kyrkan och till S:t Thomas [Beckets], ärkebiskopens och martyrens, altare en tomt i S:t Mikaelns socken i öster vid stenbadet, vidare gods med laxfiske, som han hade i Sigvidstorp i Halland, i Höks härad och Laholms socken, vidare en gård i Tönnersjö socken i Tönnersjö härad, vidare två gårdar i Halmstads härad i Torups socken, en i Mjåla och en i Öllsjö, vidare en gård i Årstads härad, i Belja-Kila i Gällareds socken med deras inventarier och tillhörigheter på det villkoret att fyra mässor – en växelvis till den saliga Jungfruns och till S:t Laurentius ära, en växelvis till S:t Nikolaus och till S:t Tomas martyrens ära och två

¹⁸ *Item anno domini M.°CCC.° sexto, idus Julii VIII.° obiit pie memorie dominus Andreas, prepositus Lundensis, qui in sui memoriam reliquit fabricae Lundensis ecclesie unam curiam in Malmöghe öfræ sitam cum mobilibus et immobilibus et estimacionibus omnibus, unum calicem deauratum, unum passionarium, tres cistas, unum tapetum et unam tabulam depictam pro reliquiis in summis festis apponendum (!). Legavit eciam et per scotacionem tradidit quedam bona in remissionem peccatorum suorum necnon et parentum suorum ad altare constructum in ecclesia beati Laurentii, coram quo requiescit, in honorem dei omnipotentis et beatissime virginis Marie, matris ejus, et beati Andree apostoli. De annuis autem fructibus sive proventibus eidem altari apposis taliter ordinandum providit, ut ex eis quinque marche denariorum anno quolibet deducantur in usum oblacionum et elemosinarum largicionem plene et fideliter hoc modo dispensande, quod in die anniversarii sui de duabus marchis et dimidia denariorum marcha denariorum detur canonicis, qui vigiliis et misse interfuerint, et vicariis, qui vigiliis et misse predicatis interfuerint, duæ ore, ad offerenda eciam dimidia marcha denariorum, fratribus predicatoribus eodem die ad pisces una ora denariorum et tantundem fratribus minoribus, si quid vero superfuerit, pauperibus scolariis erogetur. De reliquis autem duabus marchis et dimidia denariorum annis singulis die proxima post anniversarium suum, nisi fuerit dominica vel alia festiva dies, ex qua occasione in sequentem feriam differatur, anniversarium patris sui, matris, fratris, sororis, parentum et familiarum suorum ad summum altare in choro cum vigiliis teneri constituit, et quantum ad omnes distribuciones vult similiter dispensari, sicut in die anniversarii sui supra fecit mencionem. De supradictis autem fructibus antedicto altari apposis anno quolibet unum solidum grossorum Turonensium vel quatuor solidos sterlingorum in sacristiam deponi constituit, ad reparationem librorum, vestimentorum et ornatus dicti altaris secundum providenciam et discretionem summi prepositi reservandos. LDV fol. 71r; Libri memoriales capituli Lundensis, s. 169–171.*

Bild 1. Ringarna i Lunds domkyrka nämns på många ställen i *Liber daticus vetustior*. I 1300-talsnotisernas bestämmelser om anniversarier förordnas det ofta att de som brukar ringa i tornet – *pulsantes in turri* – ska få en summa pengar i samband med att de tjänstgör vid gudstjänsterna för de avlidna. Vanligen får de ett öre. Här ses en ringare på en glasmålning från 1200-talet i katedralen i Chartres. Att ringa för hand är en konst, och åskådarna ser förundrat på medan mannen drar i klockrepet. Foto: Per Stobaeus.

19 Anno domini M^oCCC^o nono obiit dominus Kanutus presbiter, hujus loci canonicus, qui in remedium anime sue contulit ecclesie ad altare beati Thome archiepiscopi et martiris unum fundum in parochia beati Michaelis ad orientem juxta balneum lapideum, item in Hallandia in Hoxhæret in parochia Laughulm bona, que habuit in Siwithsthorp (?), cum piscatura salmonum, item in Tundrushæret in Tundrus unam curiam, item in Halmstathahæret in parochia Thorthorp duas curias, unam in Unathla et aliam in Øthelsryth, item in Arestathahæret in Beliaquila in parochia Giallaryth unam curiam cum estimacionibus et omnibus eorum pertinenciis tali condicione, quod quatuor misse, una de beata virgine et sancto Laurencio vicissim, altera de sancto Nicholao et sancto Thoma martire vicibus alternatis et due pro defunctis, in quibus sua memoria specialiter habeatur, in dicto altari celebrentur singulis septimanis, exceptis tribus missis, quas dominus Svenno bone memorie canonicus Lundensis in dicto altari de bonis suis ordinavit, et quod anniversarium dicti domini Ka[nuti] annis singulis teneatur de bonis predictis, silicet primo due ore dentur ad offerendam, marcha inter canonicos, qui misse et vigiliis interfuerint, due ore inter vicarios, ora inter pauperes scolares eodem modo, ora inter alios pauperes, et ora inter pulsantes in turri ipso die anniversarii dividantur, et dimidia marcha detur ad fabricam ecclesie annuatim. Ordinationem vero bonorum ad dictum altare per dictos dominos Svenonem et Kanutum

mässor för de döda, i vilka hans minne skall firas särskilt – celebreras vid nämnda altare varje vecka (bortsett från de tre mässor, som enligt förordning av kaniken i Lund herr Svenno, salig i åminnelse, skall hållas vid nämnda altare med medel från hans egendomar) samt att anniversarium hålles varje år för nämnde herr Kanutus med medel från nämnda egendomar, nämligen: Först ges två öre i offergåva, en mark fördelas på dagen för anniversariet mellan de kaniker, som deltar i mässa och vigilier, två öre mellan vikarierna, ett öre mellan de fattiga skolynglingarna på samma sätt, ett öre mellan andra fattiga och ett öre mellan dem som ringer i kyrktornet, och en halv mark ges varje år till kyrkans byggnadskassa. Dispositionen av dessa egendomar, som överlåtits till nämnda altare av nämnda herrar Svenno och Kanutus, bör handhas av en kanik, som utsetts härtill av kapitlet, på det sätt som finns utförligt beskrivet i brev härom med ärkebiskopens och kapitlets sigill.¹⁹

Här nämns olika kategorier bland domkyrkans tjänare: kanikerna, vikarierna, skolarerna och ringarna. De fick gåvor alltefter rangordning. Antalet klerker växte under medeltidens lopp. Vikarierna var präster med lägre rang än kanikerna. De läste mässorna vid domkyrkans många altaren. Varje vikarie hade sitt bestämda uppdrag och hans tjänst hade tillkommit genom donation. I ärkebiskopliga anvisningar om korttjänsten 1386 framgår det att en stor del av den dagliga gudstjänsten sköttes av vikarierna tillsammans med skolarerna. Kaniker, som under gudstjänsten stod i sina korstolar, kunde vid behov gå ner till skolarerna för att leda dem i sången.²⁰ Uppgiften att hålla själamässor och böner för avlidna blev under senmedeltiden mer och mer en ren sinekur för kanikerna. Ofta deltog de själva inte aktivt i gudstjänsterna utan uppbar endast lönen. I statuter från 1489 finns bestämmelsen att en kanik under själamässan måste infinna sig i koret senast vid Sanctus och stanna till och med elevationen för att anses vara berättigad till utdelningen av pengar.²¹ Han behövde alltså vara där endast en kort stund under de mest centrala delarna av mässan.

Kanikerna var i likhet med biskopar, abbotar och abbedissor förvaltare av ett växande gudskomplex, som krävde en stor tjänarstab av fogdar och andra lekmän. Genom herr Kanutus gåvor 1309 utökades kapitlets egendomsinnehav i staden Lund och man fick också ett antal gårdar i Halland.

Hur tänkte man sig närmare bestämt att de gåvor, som människor skänkte till domkyrkan, kunde tjäna som ”botemedel för själen”, som det står i den senast citerade notisen? Dekanen Guido skriver följande härom i sitt testamente den 22 november 1314, som finns i avskrift i *Registrum ecclesie Lundensis*:

I beaktande av Guds stora mildhet, att han bland alla sina övriga nådiga välgärningar också har förlänat syndare att de genom timliga egendomar, som han skänkt dem och som de [i sin tur] skänker till hans ära såsom allmosor, inte bara kan gottgöra synderna utan också förvärvar en förtjänst genom vilken de lättare når himlen, och då jag inte vill gå miste om en sådan välgärning, gör jag [...] Guido nu, då jag är sund till själ och kropp, en allmosa till ära åt Gud, den allsmäktige, hans ärorika moder jungfru Maria, den helige Laurentius, den ärorike martyren, och den heliga Maria Magdalena, och till befrielse från mina synder [...]. Men då människors minne är opålitligt har man förordnat att det som människor gör skall bekräftas med skriftligt vittnesbörd, för att det skall ha evig varaktighet. Därför har jag låtit denna allmosa komma till uttryck i detta brev.²²

Jesus säger i Lukas 11:41 till de hycklare som är rena utanpå men smutsiga och onda invärtes: ”Ge vad som är över i allmosa, så blir allt rent för er!” (*Verumtamen quod superest, date elemosynam; et ecce omnia munda sunt vobis.*)

I Lukas 12:33 f. säger han: ”Sälj vad ni äger och ge det i allmosa. Skaffa er penningpungar, som inte slits ut, en outtömlig skatt i himlen, dit tjuven inte når och där inte mal förstör. Ty där er skatt är, där kommer också ert hjärta att vara.” (*Vendite quae possidetis, et date elemosynam. Facite vobis sacculos qui non veterescunt, thesaurum non deficientem in caelis, quo fur non adpropiat, neque tinea corrumpit. Ubi enim thesaurus vester est, ibi et cor vestrum erit.*)

Denna uppmaning försökte dekanen Guido ta på allvar. Han skänkte stora ”allmosor” i form av gårdar, vilket framgår av anteckningen i LDV, som återges nedan. Han var medveten om att den yttersta dagen skulle komma som en tjuv (1 Thess 5:2, 2 Pet 3:10) och han ville förekomma den med goda gärningar för att rädda sin själ. Man skall dock tillägga att han genom ett förbehåll såg till att ha kvar dispositionsrätten över gårdarna och inkomsterna så länge han själv levde. För att de goda gärningar, som han förberedde, inte skulle omintetgöras utan verkställas när han var död, lät han sin vilja dokumenteras noga i såväl ett brev som i LDV. Så här står det i den senare handskriften:

I Herrens år 1314 den 23 november infann sig inför oss Esger, med Guds barmhärtighet ärkebiskop i Lund, Sveriges primas, och inför vårt kära kapitel herr Guido, dekan i Lund, danernas lysande kungs kansler, en man av stor frikostighet, klok och hedervärd, medveten om att intet är vissare än döden, intet ovissare än dödsstunden och att den som sår snålt, också får en snål skörd. I avsikt att genom barmhärtiga gärningar förekomma den yttersta skördedagen, har han i närvaro

collatorum habere debet unus canonicus, quem ad hoc capitulum deputaverit, secundum modum, qui in literis super hoc confectis sub sigillis archiepiscopi et capituli plenius continetur. LDV fol. 12v; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 8–10. Beträffande översättningen Mjåla se Göran Hallbergs artikel i denna bok samt *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 9.

²⁰ DD 4:3, nr 126.

²¹ *Samlingar*, s. 50.

²² *Ego igitur Guido predictus. magnam attendens dei clemenciam qui hoc peccatoribus inter cetera sue pietatis beneficia est largitus ut per bona temporalia ab ipso eis concessa. in sui honorem et elemosinas erogata. non solum peccata redimunt. uerum etiam acquirunt meritum per quod ad celestia. facilius peruenitur. uolensque tali beneficio non priuari. cum sanus sim mente et corpore. ad honorem dei omnipotentis. gloriose matris eius uirginis Marie beati Laurencii martiris gloriosi ac beate Marie Magdalene. meorumque relaxationis peccaminum. de bonis mihi a deo concessis. ex uoluntate et consensu uenerabilis patris. domini Esgeri dei gracia Lundensis archiepiscopi Suecie primatis ac ecclesie Lundensis capituli. quandam elemosinam ex nunc facio Sed quia labilis est hominum memoria cautum est. ut quod perpetuo duraturum ab hominibus agitur scripture testimoniis roboretur. Ideo ipsam elemosinam. presenti duxi pagina exprimendam* DD 2:7, nr 208.

23 Anno domini M.^oCCC.^o quarto decimo, nono kalendas Decembris, constitutus coram nobis E[sgero], divina miseratione Lundensi archiepiscopo, Swechie primate, ac dilecto capitulo nostro vir magne liberalitatis, providus et honestus, dominus Guido, decanus Lundensis, illustris regis Danorum cancellarius, cogitans, morte nichil cercius, ac hora mortis nichil incercius, et quia, qui parce seminat, parce et metet, volens diem messonis extreme misericordie operibus prevenire, bona sua omnia in Gormsthorp cum coloniis in parrochia Quithbille in Hallandia, que a Benedicto Magnussun justo empconis titulo habuit, curiam unam in Hoygh in Harthagrahæreth, quam a quodam dicto Galige, cive Lundensi, eciam emit, et unam curiam in Thathathorp in Barahæret, quam a domino Johanne Uffæsun milite emit, ad altare beate Marie Magdalene in ecclesia beati Laurencii Lundis in cripta cum ipsorum bonorum pratis, agris, pascuis, pertinenciis singulis ac estimacionibus universis in sinu nostro, sicut moris est, in presencia capituli nostri predicti ac eciam in placito generali Scanie presentibus pluribus fidedignis scotavit et extunc contulit perpetuo possidenda, hoc onus istis bonis annectens, quod presbiter, qui ad predictum altare beate Marie Magdalene teneatur vel in posterum tenebitur ministrare, qualibet septimana quatuor missas, unam de beata Maria Magdalena, reliquas tres pro magistri Reginaldi de Vallibus clare memorie, Auctisiodorensis quondam archidiaconi, anima ac omnium fidelium defunctorum animabus ultra tres missas, ad quas idem presbiter prius fuit astrictus, dicere teneatur. Cui in recompensam sui laboris decanus Lundensis, qui pro tempore fuerit, sub cujus ordinatione et procuracione libera bona omnia predicta voluit consistere, duodecim marchas denariorum, insuper unam marcham denariorum ad ipsius altaris ornatum, tres marchas denariorum inter canonicos Lundenses, qui vigiliis et misse in suo anniversario ibidem interfuerint, dividendas, unam marcham vicariis, qui similiter ibidem interfuerint suo anniversario, unam marcham monasteriis Omnium Sanctorum Lundis et monialium beati Petri ibidem, unam marcham monasteriis Dalbyensi et fratrum predicatorum Lundis, in die anniversarii sui inter ipsa monasteria equaliter dividendas, sex oras denariorum pauperibus scolaribus et aliis illo die dandas et duas oras eodem die in turri pulsantibus de predictorum bonorum redditibus teneatur solvere annuatim, et si quid predictis redditibus superfuerit, hoc ipse decanus pro labore suo ad usus suos levabit libere, nulla alia de bonis ipsis reddenda racione. Hanc tamen condicionem superaddidit istis omnibus, quod bona ista omnia sub sua ordinatione et procuracione diebus vite sue sibi voluit libere retinere. – Item eodem die coram nobis predictis dictus dominus Guido contulit et scotavit curiam unam in Dauxthorp cum suis attineciis et estimacionibus universis, quam a Jacobo Peterssun justo emp-

av vårt förutnämnda kapitel överlämnat i vårt sköte, såsom sed är, och likaledes på Skånes landsting, i närvaro av många trovärdiga vittnen, överfört till evig egendom till S:ta Maria Magdalenas altare i kryptan i S:t Laurentius kyrka i Lund alla sina egendomar i Gårdstorp med landbogårdar i Kvibille i Halland, som han innehaft genom ett rättmätigt köp av Benedictus Magnussun, en gård i Hög i Harjagers härad, som han köpt av en lundaborgare vid namn Galigæ, och en gård i Tottarp i Bara härad, som han köpt av riddaren herr Johannes Uffæsun, med dessa egendomars ängar, åkrar, betesmarker, alla tillhörigheter och inventarier. Till dessa egendomar knyter han uppdraget att den präst, som är pliktig eller kommer att vara pliktig att tjäna vid förutnämnda S:ta Maria Magdalenas altare, skall läsa fyra mässor varje vecka, en till S:ta Maria Magdalenas ära och de övriga tre för magister Reginaldus de Vallibus, ärofull i åminnelse, en gång ärkedjåkne i Auxerre, för hans egen själ och för alla döda trognas själar, utöver de tre mässor, som nämnde präst sedan tidigare är förpliktad att läsa. Till gengäld för hans arbete skall den, som för tillfället är dekan i Lund och under vars ledning och fria förvaltning han [Guido] önskar att allt förutnämnt skall stå, betala honom [prästen] tolv mark penningar och dessutom [skall dekanen] av inkomsterna från förutnämnda egendomar årligen betala en mark penningar till prydnad av samma altare, tre mark penningar att fördelas mellan lundakanikerna, som är närvarande där vid vigilier och mässa under hans anniversarium, en mark åt vikarierna, som likaledes är närvarande där vid hans anniversarium, en mark till Allhelgonaklostret i Lund och S:t Peters nunnekloster darsammastädes, en mark åt Dalby kloster och predikarbröderna i Lund – vilket skall delas lika mellan nämnda kloster vid hans anniversarium – sex öre penningar, som skall fördelas mellan skolynglingarna och andra fattiga denna dag, och två öre till dem som samma dag ringer i kyrktornet, och om det återstår något av nämnda inkomster, skall denne dekan fritt uppbära det för sitt arbete till sitt eget bruk, och det skall inte göras någon annan räkenskap för godset. Följande villkor fogade han dock till allt detta, att han ville fritt behålla alla dessa gods för sig under sin ledning och förvaltning i sina livsdagar.

Nämnde herr Guido förlänade samma dag och överlät genom skötning inför oss förutnämnda en gård i Dagstorp med dess tillhörigheter och inventarier, som han förvärvat genom rättmätigt köp av Jacobus Pætterssun, till de tolv prebendeskolarerna i S:t Laurentius kyrka i Lund, så att de tolv skolarernas inkomst årligen blir utökad genom avkastningen från denna gård, dock så att var och en av dessa tolv skolarer, som är nu och som kommer att vara, efter hans död skall läsa Psaltaren varje år vid hans anniversarium. Denna gård skall stå under den persons skötsel och ledning som förfogar över dessa skolarers övriga egendomar, med reservation för att gården fritt skall stå under hans egen ledning i hans livsdagar.

Vidare förlänade, överlät genom skötning och överlämnade fritt förutnämnde herr Guido inför oss förutnämnda på ovannämnda dag en gård i S:t Peters socken i Lund på Bredgatan, som han med rättmätigt köp och skötning förvärvat av arvingarna till prästen herr Andreas, salig i åminnelse, en gång prior i Börringe, till S:t Stefanus altare i S:t Laurentius kyrka i Lund till residens för vikarien vid detta altare eller till att disponeras på annat sätt av denne vikarie till hans gagn. Den bördan pålägger han gården, att den vikarie som tjänstgör eller kommer att tjänstgöra vid detta altare skall läsa en mässa för alla avlidna trognas själar varje vecka utöver de sex mässor, som denne vikarie tidigare är förpliktad till, och att han strax skall börja läsa dessa mässor; och till vikariens ledning lämnar och överlåter han fritt från och med nu denna gård. Allt detta förutnämnda gjorde nämnde herr Guido och förordnade med vårt och vårt förutnämnda kapitals samtycke och vilja, och på denne herr Guidos bön och begäran lät vi det även antecknas på denna sida.²³

Notisen upplyser oss om att det fanns särskilda residens i Lund även åt vikarierna.²⁴ Vi ser också att vissa gårdar var avskilda att ge underhåll åt

Bild 2. Bilden visar domkyrkans absid och kor inifrån korsgången. Några gravstenar ligger fortfarande kvar i det som utgjorde Krafts kyrkogård och jungfru Cristinas grav bör ha varit placerad i hörnet av bilden nere till vänster. Av korsgångens ytermur finns bara de nedersta skiftena kvar. De upptrampade stigarna visar att det har funnits en tredje ingång till korsgången alldeles bakom betraktarens rygg. C. F. Akrell 1818 efter Ulrik Thersner 1816. I: Ulrik Thersner, *Skånska utsigter* (Förda och närvarande Sverige I), Stockholm 1817–1823. Foto: Bengt Melliander, Universitetsbiblioteket i Lund.

skolarerna och deras utbildning. Dessa pojkar hade mycket olika bakgrund. Somliga hade vuxit upp på adelsgoods, andra kom från städer som Lund, Ystad, Ronneby eller Halmstad, men många var bondsöner från skilda trakter i lundastiftet, som ju omfattade Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm. Undervisning varvades med bön i koret. Alla skulle lära sig vad en präst måste kunna, och det var ett ganska krävande skolarbete. Små glimtar ur pojkarnas vardag i domkyrkan får vi genom de lappar som påträffades i korstolarna vid renoveringen på 1800-talet. En vers på en av lapparna antyder vilka pedagogiska metoder som ansågs erforderliga: ”Den som sparar på riset är ingen barnvän. Ofta har den bittra rottingen gjort folk av gossar.”²⁵ I en annan källa, ett brev från 1386, står det att sådana som försummar sången, sjunger fel eller gör något annat förargelseväckande i koret, skall straffas av sakristanen, som var den kanik som ledde tideböerna.²⁶ I LDV förekommer också *scolasticus* som titel på en kanik som förestod undervisningen.

Det kan vara av intresse att jämföra de hittills nämnda donatorerna med en kvinna som tillhörde borgerskapet: jungfru Cristina i Lund. Man märker vid jämförelsen att notiserna i gåvoboken är ganska stereotypa. Innehållet i gåvorna och bestämmelserna är likartat, vare sig det gäller en präst, en frälseman eller en borgare, man eller kvinna. Det tyder på att kanikerna själva deltog aktivt när testamentena skulle utformas.

I Herrens år 1315 dog jungfru Cristina, dotter till borgaren Ubbo i Lund, och hon begravdes i korsgången i söder vid det fjärde fönstret från kyrkan räknat. Hon gav åt kanikerna till hållande av anniversarium för sig och den förutnämnde fadern sina fasta och rörliga egendomar i Görslövs Kyrkoby, vilka hon ärvt av sin far och förvärvat genom köp och skötning av sin bror Johannes. De ligger i södra delen av byn. Från dessa egendomar skall varje år betalas en mark av grödans avkastning. Av hälften av inkomsterna från de nämnda egendomarna skall varje år anniversarium hållas för henne i Lunds domkyrkas kor och detta skall distribueras

cionis titulo habuit, ad usus duodecim scholarum prebendariorum in ecclesia beati Laurencii Lundis, ut per ipsius curie redditus ipsorum scholarum proventus annui augmententur, ita tamen quod quilibet ipsorum scholarum duodecim, qui nunc sunt, et qui pro tempore fuerint, post suum obitum in die anniversarii sui unum psalterium annuatim legere teneatur. Ipsam eciam curiam sub cura illius et ordinacione voluit consistere, cui bona cetera ipsorum scholarum commissa fuerint ordinanda, ipsius curie ordinacione sibi ad dies suos libere reservata. – Item die supradicto coram nobis predictis dictus dominus Guido contulit, scotavit et in manus libere assignavit curiam unam in parochia beati Petri Lundis in via lata, quam ab heredibus domini Andree presbiteri bone memorie, quondam prioris in Byrthinge, justo empcionis et scotacionis titulo habuit, ad altare beati Stephani in ecclesia beati Laurencii Lundis pro residencia vicarii ipsius altaris vel aliter per ipsum vicarium ad suum commodum ordinandam, hoc onus ipsi curie annectendo, quod vicarius ipsius altaris, qui est, et qui pro tempore fuerit, unam missam pro animabus omnium fidelium defunctorum in qualibet septimana ultra sex missas, ad quas idem vicarius antea est astrictus, dicere teneatur, qui statim ipsas missas incipiat dicere, cujus eciam ordinacioni ipsam curiam exnunc commisit libere ac eciam resignavit. Hec omnia predicta dictus dominus Guido fecit et ordinavit de consensu nostro et voluntate ac capituli nostri memorati, que (!) eciam huic pagine ad petitionem et requisicionem ipsius domini Gwidonis fecimus annotari. LDV fol. 49r–49v; Libri memoriales capituli Lundensis, s. 116–119.

²⁴ Allmänt om kanik- och vikarieresidens i medeltidens Lund se Andrén 1984.

²⁵ Piltz 2002, s. 228.

²⁶ DD 4:3, nr 126.

Bild 3. Bilden av domkyrkan från söder, före 1800-talets renoveringar, visar de två senmedeltida kapellen, Adam van Dürens stora strävpelare och längst till höger två av korsgångens fönster som omtalas i notisen om jungfru Cristinas gravplats. I bakgrunden skymtar domkapitelshuset som var sammanbyggt med korsgångens norra mur. Søren Abildgaard 1753. Foto: Per Bagge. Originalen i Nationalmuseet i Köpenhamn.

27 Anno domini M.^oCCC.^oXV.^o obiit domicella Cristina, filia Ubbonis, civis Lundensis, que sepulta est in ambitu ad austrum juxta quartam fenestram ab ecclesia, que dedit canonicis ad anniversarium suum ac patris sui predicti tenendum bona sua in Gødærleef Kirkeby mobilia et immobilia, que habuit hereditario (!) a patre suo, et per emptionem et scotationem a fratre suo Johanne habuit, singulis annis solventia in anno marcham annone, que est ad austrum ville, ita quod de medietate reddituum dictorum bonorum anniversarium suum anno quolibet in choro Lundensi agatur hoc modo distribuenda, primo fabrice ecclesie dimidia marcha denariorum erogetur, ad offerendam II ore, vicariis, qui misse et vigiliis die anniversarii sui interfuerint, dimidia marcha, presbitero, qui nunc est et pro tempore fuerit in cripta..., qui eodem die missam pro defunctis celebret, una ora, pulsantibus in turri ora, pauperibus scholaribus in choro II ore, aliis pauperibus due ore, totum residuum inter canonicos, qui misse et vigiliis interfuerint, equaliter dividatur. Reliqua vero medietas dictorum reddituum in die anniversarii [patris] sui, scilicet XVII kalendas Januarii, dividatur, prout superius est expressum. LDV fol. 39v; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 88f. Beträffande de ord som supplerats i översättningen se *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 88.

på följande sätt: Först betalas en halv mark penningar till kyrkans byggnadskassa, två öre till offer, en halv mark till vikarierna, som deltar i mässa och vigilier på dagen för hennes anniversarium, ett öre till prästen, som nu tjänstgör respektive i framtiden kommer att tjänstgöra i kryptan (hennes sockenpräst) och som samma dag håller själamässa, ett öre till dem som ringer i kyrktornet, två öre till de fattiga skolynglingarna i koret och två öre till andra fattiga. Hela återstoden delas lika mellan de kaniker, som deltar i mässa och vigilier. Den andra hälften av de nämnda inkomsterna skall fördelas på ovanstående sätt vid hennes fars anniversarium, nämligen den 16 december.²⁷

Hur levde denna faderlösa, ogifta men välbärgade och efter vad det verkar självständiga kvinna? Det är inte mycket vi får veta, men texten lockar till gissningar. I varje fall nämns sockenprästen i kryptkyrkan (en separat del av domkyrkan), dit Cristina brukade gå till gudstjänst. Detta påminner oss om att det fanns många socknar inom staden Lunds gränser. Ett tjugotal kyrkor låg utspridda i staden, och det var i dem och inte i domkyrkan de vanliga lundaborna hörde mässan. Den plats där Cristina begravdes låg i anslutning till kryptkyrkan, i korsgången vid domkyrkans absid. Men anniversarium skulle hållas inte bara i kryptan utan också i domkyrkans kor. Exemplet visar att det var särskilt förmånligt och eftertraktat att gudstjänst hölls för de avlidna just i domkyrkan.

Efter dessa prov på innehållet i LDV bör man slutligen nämna några andra handskrifter som tillhört domkyrkan. Det är osäkert i vilken utsträckning lundakanikerna har haft en regelrätt skrifvarverkstad, ett skriptorium liknande klostrens skriptorier. Som nämnts ovan levde de i en

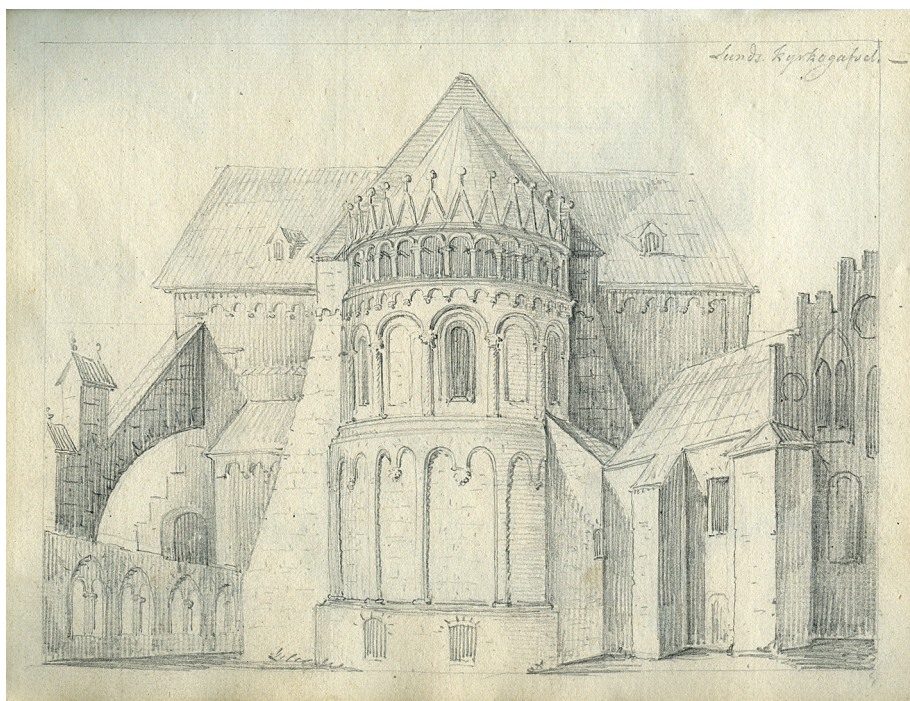

Bild 4. Teckning i Erik Palmstedts resedagbok 1778. Foto: Kungliga Akademien för de fria konsterna. Till höger ses det med domkyrkan sammanbyggda domkapitelshuset och till vänster ett stycke av korsgångens mur, som ännu fanns kvar vid denna tid. Jungfru Cristinas grav låg vid det fjärde fönstret från domkyrkan räknat.

klosterliknande gemenskap endast under en kortare period.²⁸ I LDV finns dock en 1100-talsnotis om en skrivare, som avlidit: *Obiit Marcus, scriptor*, står det.²⁹ Förmodligen har denne man skrivit en del av de texter som finns bevarade i handskriftens äldre partier. Det är tänkbart att kanikerna även anlitat t.ex. Allhelgonaklostrets skriptorium när de behövde en handskrift, men därom vet vi inget. För domkapitlets bibliotek ansvarade kantorn, åtminstone under den första delen av dess historia, och instruktionen för honom i *Necrologium Lundense* lyder: "Också bokskåpet skall stå under kantorns uppsikt. Han måste därför känna till böckernas namn och notera om någon av dem befinner sig utanför skåpet, så att inte en enda går förlorad genom ovarsamhet."³⁰ Stora delar av den bokskatt som bevakades på detta sätt har icke desto mindre ödelagts, men inte på grund av kantorns försummelse utan till följd av samhällsomvälvningar och katastrofer. De nu tillgängliga källorna kan bara ge en fragmentarisk bild av vad som en gång fanns där. Lauritz Weibull sammanfattar läget på följande uttrycksfulla sätt: "Spegelglaset är krossadt. Men ur skärfvorna återstråla ännu dragen av den kultur, som under medeltiden blomstrade i landet mellan Östersjö och Öresund."³¹

I Universitetsbiblioteket i Lund och Uppsala och i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn har några värdefulla lundahandskrifter bevarats. Vissa av dem har beställts utomlands och upplagts av skickliga skrivare, illuminatörer och bokbindare för Lunds domkyrkas räkning. LDV är en sådan, och den handskriften har ju senare fyllts på med en mängd text i Lund. De med LDV närbesläktade handskrifterna *Necrologium Lundense* och *Liber daticus recentior* (den yngre gåvoboken) behandlas utförligare av

²⁸ Ekström 1995.

²⁹ LDV fol. 29v; *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 57.

³⁰ *In ipsius cantoris custodia sit armarium librorum. Debet ergo scire nomina eorum et notare, qui sint extra armaria, ne quis per negligentiam perdatur.* Universitetsbiblioteket i Lund, Medeltidshandskrift 6 fol. 112r; *Consuetudines Lundenses*, § 114. Översättningen återges efter Ciardi 2003, s. 76.

³¹ Weibull 1901, s. 2.

andra artikelförfattare i denna bok. Förhållandet mellan nekrologiet och den äldre och den yngre gåvoboken är svårutrett, eftersom innehållet är likartat. Jag nöjer mig här med att konstatera att LDV förefaller vara den handskrift som använts flitigast, eftersom den är mest sliten.

En grupp av vackert illuminerade 1100-talshandskrifter användes vid gudstjänstens textläsningar. Hit hör ett evangeliarium, som tillkommit i skriptoriet i det tyska benediktinklostret Helmarshausen, med vilket Lunds domkapitel stod i förbönsgemenskap. Ett annat lundaevangeliarium har framställts under direkt påverkan från Helmarshausen. Därtill kommer ännu ett evangeliarium och två epistolarier.³² Ett par bibelhandskrifter som troligen framställts i 1100-talets Frankrike har tillhört Lunds domkapitel och använts i studierna. De innehåller Genesis och Psaltaren med kommentarer.

En liturgisk handskrift som i likhet med LDV har använts under lång tid är *Liber scole virginis*. Denna sångbok till Marias ära består av olika delar, som skrivits på 1300-talet, 1400-talet och 1500-talet.³³

Flera annaler, d.v.s. kronologiska förteckningar över viktiga händelser, kan ha skrivits vid Lunds domkapitel. *Annales Lundenses*, som omfattar tiden från världens skapelse till år 1307, är de mest kända. Annalerna innehåller kortare eller längre notiser om personer och händelser i Lund, Danmark, Norden och hela den kristna världen.³⁴ Innehållsmässigt hör annalerna därmed nära samman med *Necrologium Lundense* och LDV. Det går ingen skarp gräns mellan medeltida nekrologier, annaler och krönikor.

LDV har ju delvis haft sin funktion i den ekonomiska förvaltningen, och det fanns också en rad andra handskrifter som användes i domkapitlets administration. En jordebok över kapitlets godsinnehav upplades 1374.³⁵ Kapitlet utfärdade också en mängd brev i ekonomiska, juridiska och kyrkopolitiska ärenden. De beseglades med kapitlets sigill, som förvarades i en kista.³⁶

Biblioteket tillväxte genom bokdonationer och inköp. Åtskilliga volymer med teologiskt, juridiskt och naturvetenskapligt innehåll som säkert fanns där är nu försvunna. Men de få rester som finns kvar av domkyrkans handskrifter speglar ändå bredden i kanikernas uppgifter: gudstjänst, administration, undervisning och lärda studier.

Sammanfattningsvis kan man säga att den period under vilken LDV var i bruk präglades av starka förändringar inom Lunds domkapitel, men också av tydlig kontinuitet. Kontrasten är ganska stor mellan det tidiga 1100-talets kommunitet av kaniker och det senmedeltida kapitlet. Från början användes handskriften i en bönegemenskap mellan levande och döda bröder. Även personer utanför Lunds domkyrka – klerker, ordensfolk och lekfolk, män och kvinnor – antecknades redan under den första perioden. I takt med att gåvorna strömmade in och antalet altaren växte överlät kanikerna mer och mer av den dagliga bönen åt andra klerker i

³² Se närmare presentation i Ekström 1985 och Petersen 1999.

³³ Se faksimilutgåva *Liber scole virginis*.

³⁴ Se utgåvor i *Danmarks middelalderlige annaler*.

³⁵ Weibull 1901, s. 51 f.

³⁶ Beträffande sigillet se DD 2:7, nr 498.

domkyrkan. Men även om gamla ämbeten ändrade skepnad var gudstjänstens innehåll detsamma. Bönen och sången, som inneslöt av domkyrkans runda valv, skulle aldrig tystna så länge världen och Lund bestod.

Bibliografi

- Andrén, Anders, 1984, *Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning* (Medeltidsstaden 56), Stockholm.
- Axel-Nilsson, Göran, 1989, *Thesaurus Cathedralis Lundensis. Lunds domkyrkas medeltida skattsamling*, Göteborg.
- Ciardi, Anna Minara, 2003, *Lundakaniernas levnadsregler: Aachenregeln och Consuetudines canonicae*, översättning från latinet med inledning och noter av Anna Minara Ciardi (Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund, N.F. 5), Lund.
- Consuetudines Lundenses. Statutter for kænnekesamfundet i Lund c. 1123*, ed. E. Buus, København 1978.
- Danmarks middelalderlige annaler*, utg. Erik Kroman, København 1980.
- DD = *Diplomatarium Danicum*, København 1938–.
- Ekström, Per, 1985, *Libri antiquiores ecclesiae et capituli Lundensis. Lunds domkyrkas äldsta liturgiska böcker*, Lund.
- Ekström, Per, 1995, "Skriptoriet i Laurentiusklostret. Synpunkter på den äldsta bokframställningen i Lund", *Kulturen. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige*, Lund, s. 45–58.
- Huyghebaert, N., 1972, *Les documents nécrologiques* (Typologie des sources du Moyen Âge occidental 4), Turnhout.
- Inger, Göran, 1961, *Das kirchliche Visitationsinstitut im mittelalterlichen Schweden*, Lund.
- Levende ord & lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark: Katalog*, red. Erik Petersen, København 1999.
- Liber scole virginis. En medeltida samling av Mariamusik i Lund. Faksimilutgåva av LUB MH 14 med inledning, transkription och kommentar*, Folke Bohlin, Jeremy Llewellyn, Eva Nilsson Nylander [et al.] Lund 2003.
- Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium*, ed. Christian Weeke, Kjøbenhavn 1884–1889 (repr. 1973).
- Niermeyer, Jan Frederik, 2002, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden & Boston.
- Piltz, Anders, 2002, *Mellan ängel och best. Människans värdighet och gåta i europeisk tradition*, Skellefteå.
- Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening II*, utg. Martin Weibull, Lund 1874.
- Weibull, Lauritz, 1901, *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*, Lund.
- Wollasch, Joachim, 1993, "Necrolog", *Lexikon des Mittelalters VI*, München & Zürich, sp. 1078–107.